

ОЛОХТОРУН-ДЬАҢАХТАРЫН ЧЭПЧЭТИИГЭ БОЛБОМТО УУРУЛЛАР

Аан дайдуугааг нийлмэлтэр хүнэрийн чэрчигтэй, улуу далайтгүйн байдлыг 1289-с №12-ах дайдалуур олохуур, Чуригч улуугуур элгийн 23 күнүтэн дорбууларын хайгчхных дэмлугуур дасал хайгчтар.

1995 сытан 181 №-дөк «О социальной защите инвалидов» федеральный уонна 754-З №-дөк «01- IV «О дополнительных мерах социальной поддержки инвалидов в Республике Саха (Якутия)» республиканскай сокуоннарга олохсун, СР государственной «Безбарьерная среда» 2012-2016 сс. программа нэригиэниг алынны 26 күнүтэр «Айылыт» сыһыалаг кэлиитэр «Мыйаах сукс айынытар» ийи» Государственный программа алохсо кэригини тула теурук оуступ буолан ааста. Мана Чурапчы улуунун баһылыгын социальный боллуростарга солбууааччы О.Ф. Петрова, Чурапчы улуунун прокурорун солбууааччы А.В. Слепцова, улуустаагы инбалииттэр обществоларын председателэ Р.Г. Дьячковай, көрбүтэр уонна маһаахтук карар дьон обществоларын председателин эл. П.П. Павлов, испибиитэр обществоларын председателэ З.М.Алексеева, Диряг нэһилиэгин баһылыга Д.Д.Дьячковай, Хатылы нэһилиэгин баһылыга У.Н. Агасова, Чурапчы нэһилиэгин правовой отдел үлэһитэ С. Е. Иванов, пенсионный управление салайааччыта В.С. Христофорова, улуустаагы баһылыга кылабынай бырааһа А.И.Коркин, ФСС боломсукунайа И.С. Собакина, улуустаагы дьыраахтар бөлүү кэлиити специалистна А.С. Ефремова, сокуоннай управление сүрүннүүр специалистна Л.А.Гоголева, инбалииттэри кытта үлэтиир специалист Н.Н. Дьячковай, МФСК инструктора С.П. Федоров, психологический кэлиит психолога Т.П. Филиппова уонна нэһилииттэр туһааныах специалисттара, социальный үлэһиттэр кытыннылар.

Чурагны улуутун бийшлын социалнай бонхурустарга салбууанчы Октябриа Филипповна Петрова «Майой дуук сүлдэны эйгэнэй тэрийнэ» 2012-2016 сс. СР Государственной программа туолуутугар улууска туох илгэстэр баалларын, ханнык сорулгар туралларын, ийнээгэин туох үлэ болууангарын тулунан кээн ис хаһоондоо илтэниэрини онорло.

Улсуудаагүй нийгэмнээс социальный харалтага уонна үлэзэ управлениетын кылабынай специалиһа Л.А. Гоголева улуска приоритеттэй социальный инфраструктурак тэрилтэлэри реестрэдэин үлэттин салгыттуул үлэ ыһьтылыктаарын уонна государственной программанын хан-нык көмөлөр үбүлүнэлэрин туһунан көрсөтө. Улус баһылыгын 2013 сылга таһарбыт 114-с нумердэх диһальгар олохуран, приоритеттэй социальный инфраструктуралары реестрэдэин ыһьтылыкта. Онуоҕа 13 объекта, быһаан баһылыгынан, паспортташан оноһуллубута. Бүтүһү турутунаң, улускутулар 8 тэрилтэ дыһопригэртастан юнифигиэ усулуобуйа тэрилтибинт дикөөх сеп. Он эбэтэр, майбай суук эйгинэ тэрийин бияр саймай боростуюу корунэ – пандус туроруллубут. Он эрэри, хомойсух иһин, толору хааччылыгылаах СанПИН нуорматыгар толору эппеттиир объект суук. Онон дорубуйаларынан хааччыллах дьоммут обществуо сыһыһыларын, квалитер күнүттэди кыһалаларын быһааралтарыгар ыраакаттары уонна майбайи үөстөтөр.

Улсуу прокурорун солбуулагчы, А.В. Слепков «О социальной защите инвалидов» ФС черкитин, улуска социальный инфраструктураах объектарга дорубууларыннан хан-хатаах дьонно мөһтөй сук эйгини тэрийэр сылтаан, улустаагы инбидиттер объектооларын кыта сөнүмүү астагыгар олуктан, Чарагы нөһүлгөз дьон мустар,

сүмбэнэнэр анал сүмбэрлэгэр «Улуу Кыайыы скверигэр», «Ленин аатын болууссана», «Дьокускай куорат скверигэр», «П.Е.Бархсанов аатын култуура уосна сыһылыг парктаргар» бэрбонрес- ыттылыбын, хавык итэхсэр бааларын билиһиннэрдэ. Бэрбонрес түмүгүн, «О соци- альной политике в регионах» федеральнай сокуон 15 ыст. тусбатаарын, куорат өтүтөр доруобуйаларынан халчахтаах дьоммут мэйбэ суох сыдьыһыгарын ситиһэр туһуттан, парктар, сквертэр кыарнитиргэр реконструкция үлэтэрин ыһагыларгар, юбилейк дьаһалтыгар этии килтирдэ.

[illegible][illegible]

Улусуспуттар нөмүрүнүн, кийин көмүтүзүн сыйдар 40 нөмбөргө бар эбт бусууына, сыйыттан 14-дө сөд. Кербөтөр усна мөпөктүк кэрер нөмбөргө ахсаана - 76 кийин, иттигэн сөк кербөт - 10 кийин. Истибэтэр усна мөпөктүк истэр нөмбөргө ахсаана - 39 кийин. Манлык туруксах дыммуттар, юниетер обществона мөккөй сук сыйдыыларын усулусууынын терийер, хас бөрүдүн социалый хабашынын терийтэ салдайаччыларыгар сокуон быйылыттан эбөлүк эстивер уонга ирдениетер.

Төгүүрүк остуулган нэһиликчигэр этэн барыла 40 инбалиит калыына, итинтэн туһааннаах обществолар бор • төбөһүгүлүрэ бааллар. Тус кыһагыларын, мунулар боптуруостарын аһаҕастык ирэ-хоро көксөтэн, септөөх хосруйарыгыттылар.

Түмүккө, этии башылыгынан кийинки элдердин билиминин ортокко, улуука сана тутуулар социальный объектарга тутуу хамылыныгылар катарынан тууналар, инбалит тэнээ сыдыларынан катарыра саналарын этиер. Улуустагы киин башыла кыгашыныгы быраана А.И.Коран, Дюкуускай куоракка эмтэнэн келбит инбалиттерге, огу тэнээ башылаага эмтэнэн тахсыбыт донто айналарын катар-барар россототтара теленөрү, МСЭ хамылыныгы кытта улуус инбалиттерин мууныа, керүүтүүү тарийорго этии катарга. Улуустагы пенсионерги управление салыагычта В.С. Христофорова 1-кы группалаах инбалити, огу таһынан дорубууларын турутуан киин керүүтүгү кийинки дону ВКК (врачебной-контрольной комиссия) ыспарыагылар олокурин, компенсациялар телелбүгү, ол кемиз нарер кийиксү үдө етай, аагыларын тууна киитинерин олоко.

Дорусубуйаларын хаан-хакшах дон дорусубуйаларын тургутун тулсаралларыгар, слокосторун-дьяахтарын усулусубуйатын чечетгалырнгар, махалгаларын бьаарь-нелларыгар, общественны калта тэннэ алтыгар усулусубуйаларын тэрийингэ туһуламмыт дьяал түмүтүнөң, резолюция бьолуунна.

Надежда ДЯЧКОВСКАЯ

Республикада Олонхо декадата

ЭДЭР ОЛОНХОЊУТТАРЫ ӨЙҮҮЛЛЭР

Билорбит курдук, бу кунлерге олоңго 10 сылдах бастама, декадатын тэмүктүүр дыналдыр ыытылтынылар. Декада чырыгынга, Саха Республиканын "Ил Түмэн" Государственный Муһабын бэр-күсүлүт, олоңго ассоциациятын президент А. Н. Жирков олоңго талорор ыгыгы кыта көрүлүүнү тирийт.

Көрсөтүүгө культура уюмун дубубунай сайдын министри В.Н. Тихонюкчаг уюм дубу көргөн калыптын министри А.С. Владимирон, анал уюмдун уюм калы агартан туруруу министрдин бастагы собулунчы Ф.В. Шинягина, Уфез Дзаны улуунун балыкчы В.Г. Павлов, профессорлар В.В. Игарионов, Г.С. Писков -Севский уода калыпчы.

Олонго уонна ыгчт дээн өйдөөбүтэ
бэрт сэргэх кэпсэтин тахыста. Араас сана-
лар, этигэр киирдитэр. Ордук олонго
институтун научнай үтэһигэ, быйыл
Чураһыта олонго ыһаагына

саливатичката Анастасия Алексеева -
Булдуу, ХИФУ - магистрант Елена Иванова -
Нам улууна, Нургул Захаров - Чуратчы
улууна.

Түмүү минийг харьяаларын өлсхөнү толорор ычаты түмүү, саяа-тын истид, арав таймынах даяаларта кытты, тарихический бизрэгинин ылыи уонна уугу ахын филиалары тэрийи бүтүсүд.

Чураһы улуун аэр өлсхөнү толороччулар бу элннэри өйүбүд тула сыйахчыктын талыбыт. Ол курдук Сылай кескиттэх уолун, Кылаһах орто оскулатын элн үөрөхтээгинтэ учууталын Виссиркин Трофимовы бас-бас кыһабын аһалыбыт.

Күүдү биір дойдузактарбы! Хаёй багарар омул илгэлит уонна төрүт тылпак эрэ буолуарына, омул быһылытынан сүпсөт, сэмэлийбөт аныгыарын бөркү бөлөбү: Оттон бийни улуу олоһобут илгэлит төрөд, тылбы: туху баар сүмөтүн иткэ сыгылар түмүс туттар айымныыбат буолар. Оһон

Тайвйытэаруан бусбут, эдэр олонохут Юрий Борисов: "Эрдэ ыһылымбыт ыһахтарга ыһаг күрүрэр анал сирганаһа- баатар этэ, кэпэр ыһахтарга итини болоромоо ыһаахса, олоноху толорор ыһаһы ойуохса талла", — дьон санаатын эдэр дьон сэргии иһиттибит. Уолто Дьааһытуулуун баһылыа хараа тымар: "Хайан да эдэр олонохуттарга туспа сирганаһаһа!", дьобитни бадр дьон бары сирганаһаһа!

Алсавдур Ниналэвич бу көрсүүдү түрэйиң сүүн сылызын – олоонун тодорор ыңаг түмүүтүн тэрийин. Ол эбэтэр республикабыт үрдүк сакылга ээр дыону ойүүрүн, удуу олоонубут үйбөтөх, утумнааһылардаах буоларын туһутар туһуламмыт үлэ ыһыгылааһарын туһунан эттэ. Ошон бу дьаһалга 7 кайыска түмүү сүбэтэ тэрийдэтэ.

Юрий Борисов - Амьм улууна,
Содойа Лыова - Сунгар улууна, олоҥо
институтун научнай үлэһитэ, Айсен
Федоров - Сунгар, култура управлени-
ятын специалиһа, Айта Мамкунова -
МирХангис, олоҥо дьитин үлэһитэ

олонхот кэснэлтэк бусарын туһулар
хэс биварин сахи кинигэ ону өйдүөхтэк,
өйүөхтэк, олонхоттары үйүүтүгэ
үлэтигэстэк.

Бу ааспыт көрсөтүүгө Уолтер Дыалын үлүүсүн багытыга: "Үгүс дюн стус ыраакхыл, киһи тийиэригэр уустук диир, ээччэ онук эрэрибиниги ыраакхылт дробонто, олохто ыһаастарын ахсын 40-50 кайиууток делегацияны тэрийбн адылалы; онон эһити да сыта биридэ булар ыһаастылар хайаан да тийиэххит дюн эрибин. Урагы көрө айылдалах Дыалын сирин-уотун көрөөрүн, дюн-сэргэтэ тутуһан дьарыктанан олохторун, олохун-даныһын бисторин," — дьэтэ, ону тэр самолетта айан сыһалһан чымчэтэргэ, көпсөһүнө сыһаастарын этэ.

Биир дойдулаахтарбыт! Кэпэр сылга
Уһаа Дьаһылаа ыһытылаахтаах
республикатаа суоһу ыһааһар өссө
күүсэ, тэрииниһиһтик дьаһанан
кыһааһааһыт дьэ ыһааһарбыт!

Ньургун ЗАХАРОВ -
Бүтэн Чыгъяа.

ОСКУОЛАМ ҮБҮЛҮӨЙЭ

Хаста даданы сабыллан, дыкто уонна бэйэтэ көһөрүлөн баран өрүттүбүт, кэлин өрө охсон сайдыбыг үөрэх кыһатынан, билиги улууспутар Толой ордолорун ааттыбын.

Аймалзаннаах 1942 сылта оройуонтан оломчу кээрүлүбүт нэһилтөк иккестер. Ол – Талей уонна Танда Бахсыта. Талей үс колбуста үлүүн кэһөн, нэһилтөк сирэ-уота бүтүннүү ичигтэһэйбон хаһарын, туһанылыыбат буларын очолотко салалта кэрэйбэтэ. Ол эртэри, төһөйдөр улахан үлэһит, тулуурдаах уонна дулуурдаах дьон буоланнар, кээрүлүтүү көдөнүн тулуктаһыытара, сорохторо эриллэн кэтэ, колбустарын, нэһилтөктөрүн оҥуолаһарын сөргүтэр туһугар туруулаһыытара.

Төлөйгө окуула 1930 сытан 1942 сыга дйори токтообокко үлгөзбйтэ. Ол кннннтэн сэрн мөтөйтөн, 1945-1946 үерэх дьылыгар хаттан аһытылгыта.

Осөн 1946 сый кулун тутар айыгар, "Төрүт" колхозос дыоно кайууттан эрпеликхэрин агай инниго, райсбист икхисма кинилор олкхсрулар турбут оскула типовой дыгтин Чурагчыга кхерерго быһарбыта. Бу дыгал оскула кскилин Ырангалан кхрбкх, колхозос да, кхилхэк да саналы тхрилхитхэригэр суоталан ылылхыта. Нхилхок кууһунэн тутуллубут дыоно кхерэн ылан, оскулааны дыгэ сух халтары Толойго үрэххэтин сайдылыи халхыстабыта.

Калинин 50-дэ сэтгэл устата Төлөй Дирингэр уруукута улахан нэгжлэж спортоот соро-уота калуус, сохуус, производственный участвгар сүөлү тулар бекшыггар кубулу-тулан, хогонпонаптын тухс даатын тутуулар барбак, мусму-ран хашыла. Оскула сук булан, элэк охснок-уруулаах өгтө киян сиргэ таласыла. Алын кыры участактар-Мадьэси, Урэк Күөрө, Түейтэ, Уорба кулдук, Төлөй эмю эспит-быстыы суолугар кийрбитэ. Билигин барыла уларыйла. Калинин кэмэз Төлөй төртүт бичаггара адаларын алааһын, өбүтхорин өлөстөрүн чөлүгөр түлөрөр ыра саналаах эргилон калэн, күрүмөнөк үрүн көрдөрөн, Төлөйү атагар тулоролор, сайдын-түлөү суолугар кийиритэр.

Ити сэмбэргэ, республика өтүтүн 97 кырыы участангы сайыыгарыы быһааныгар Телэй эмээ баара.

Чурагын оройуоннаагы Сэбиетин сүүрбэһинс ыһарыылаах VIII-с сессиятыгар, кулун тутар 18 күнүгэр, 1989 сыллаахха кырыы участастары сайынарарыа 31 мөлүйүүн 937 тыһыынча оспубай көрүлүбүтүгүн, Төлөй участкагар 4 мөлүйүүн 202 тыһыынча оспубай таскыбитэ, 1990 сыллаахха – 811 тыһыынча оспубай, 1993 сыллаахха – 604 тыһ. оспк., 2000 сылга – 1 мил. 431 тыһ. оспубай сууммалаах үлэ толоруллубута. Ити бэригилит үпкө тигизиргөн, минньык тутуулары ыһтарса башыаннар ыһыһылыбыттары.

1990 сыл — 25 миндэстээк арочнай гараж (100 тыһ. солук).

1990 жыл – 200 миңгә жуык сыныптан тыс (711 – тын. солж);

1993 сэл – 200 төбө турар хэлснэ (340 тн. солж), почта, АТС дызгэ (60 тн. солж), 16 мизстэжэ бээнижэ (144 тн. солж), учуулгалар олорор 4 кыбартыралгах уюурай дызгэ (326

тыш. солк), ФАП (49 тыш. солк), квартирный мочусунай (300 тыш. солк).

2000 жыл – 5 биіргілігі квартиралық спорор дүз, 120 мнесталтэк оскута (767 тнл. солк), 50 мнесталтэк оғу комбината (400 тнл. солк), мағалыын (64 тнл. солк).

Ити үлгэр буюу барыгара олох киригмэтигэр, сүтөн улхан кылааты нөһөлөк бээр юон туттар бичага, Василий Васильевич Смирников кэлэрбитэ. Үбүн-харыптын булууттан, маһын юрдингэн сазалаан, бырайыагын ээкэр-түтүтүгэр, ис тобиригвин булуута-талыага тийбэ сүүрбүтэ-көтүлүтэ, үлгөспүтэ.

Төлөйгө 1989 сыллааха үлээни кэпикиттөн, ити улусан тутуулар ситэлгилер-жолукоругар барытылар олоктоок нөһүлсөннө дэрдин, кырдаастын ким туту сатырынан, төһө күүтэ тийиригөн үлээтөбитэрэ-хамсабытара. Кинилери ити кэмдэ, бастаы сылларга, биригэтиилдэр: Афанасий Афанасьевич Зехаров, Дмитрий Егорович Петров салайбытара, көкүтөбитэрэ.

А.А. Захаровы бөрт сотору салгыр талганын билигин көрөң, оройуонга үлгү ылбытара. Маннай, райсэбиэт отделыгар, оҕон кэлин Чурапчы селисэбинин бэрэссэдэтиинэн талбытара. Кини ити салгырга үлүһүн кэмгэр оройуон тэрилтэрин кэлин туспа нөһүлүк буолбут Төлөйү кытары шөфтиһиһэри тэрийбн, бөрт эйбэк кэмүн оҕорбута.

Афанасий Афанасьевич, мин оюула дийхэгэринэн улобин сагалыырбар эмгэ улахан көмөлөөх. Ити иһин киниэхэ махталым улахан. Оюула дийэтин тас өтүүн итууларкаһың, оюулаһы сана хомустуйага холбоһуунна, итиэр ситими олоһуу санааттан тардыһа, оюула объектарын сырдтар уоттарын санардан уларьыһа итууларуудары, сангелениктары, электриктэри таһаартаан, быһаччы көмөнү оҥорбута.

Итгилтэгийн оскула материалын-технической багца сайд аргаар Афиносий Афиносевич Захаров 40 тын солк харчлын биржит. Ити очнохорго, улаан суумма этэ. Он үбүгөн оскулаба апаан үлгүз үрэнэр мастарьскый дьэтэ тутулган, тимиринг, махьяан үлгөн толорго станкатынан, верстакарыйан, ода, оборудованиеларынан саямчылтыбыла. Кердэрен үрэнэр технической багалара толору нигилт кылаас-кабинеттар тэрилбилгэтэр, арас технической средстволар буллубуттара. Бары кылаастар, кабинеттар сана мисбалигэн толору хаанчылтыбыттара.

Мин үгүйсгэж чаддаггүй, оскуула сайнхан, остолоубуй дүгээт сэтгэл, элчин оскуула нээх хурлуудад тулалдан үлгэрлэж байрлалтай. Ийн объектүүдэд үгүйсгэж чаддаггүй хурлуудад тулалдан үлгэрлэж байрлалтай. Учиртайгаар агаар, түрэг хурлуудад тулалдан үлгэрлэж байрлалтай. Тусгай дүгээр байрлалтай өгөгдөлтэй, үлгэрлэж байрлалтай, үлгэрлэж байрлалтай.

Оскулга — сайдың суына. Ону таби өйдең, бары ылытар
дүдөбөр тирак, күүс-көмө булбут нөһилегизим дыонулар
дүрдэттэн ытык ырдамадастарылар тийиз махтабын этөбүн.
Орлук чуолаш, бөлүлөк, калын нөһилгөк сайдылыгылар бары
куулуң, ылазын бербит Василий Васильевич Смирновон,
Афанасий Афанасьевич Захаров, Дмитрий Егорович Петров,
Виктор Кузьмич Мальцев, Андрей Тимофеевич Ноговицын.

Николай Еремеевич Александров, Семен Семенович
Игнатьев, нежилецким ытык-мааны дыноно — ССРС
Государственный биримийтин лугурата Михаил Семенович
Толстоухов, Иван Герасимович Нестеров, Иннокентий
Дмитриевич Пермяков, Петр Харлампиевич Попов, Василий
Дмитриевич Хостанков, Самсон Егорович Сивцев, Семен
Михайлович Гуляев, Михаил Николаевич Тоголев, Семен
Петрович Максимов, Константин Егорович Захаров, Мирон
Афанасьевич Захаров камеларерун, субгарин-амаларын
Болиттон даһабыл.

Мин оюусуна дирижёрлордун көмүрлөр, орус кизин билгилтук, үрдук культууралах педагогтары, үтүө субастаах үлгүлүг дьону — Изабелла Пантелеевнанын Абрамованы — дирижёрлор үрөк чаагылар солбууланчы, Алафия Петровна Хабарованы, Ирина Иинюковнаны Кузьминаны, Анатолий Романович Степановы, Анна Васильевна Титованы, Николфор Исакович Смирникову, Прасковья Михайловна Сивцеваны, Оксана Егоровна Андросованы, Елена Павловна Павлованы, Акулина Михайловна Филиппованы, Владимир Николаевич Абрамовы, Маргарита Николфоровна Смирникованы, Людмила Константиновна Постникованы, Евдоксия Романовна Абрамованы, Евдоксия Дмитриевна Захарованы, Татьяна Титовна Брызгалованы, Саргылана Михайловна Киргиллинаны, Татьяна Артемовна Попованы, Маргарита Дмитриевна Яковлеваны, о. д. а. калпы үлгүлүбүгүм, алтыспылым, Окуста бары торйөр үлгүлөрүгөр бир юмиз үлгүлүн аасты үлгүлүгү учуулауларым куус-көмө бусулбууларгар, бир өйүлүгүн-саккан үлгүлүн-хамсаан аастыптаргар, мөхталым мууга суук.

Үлгәзбикт оскулам оялоро, улууталара туск эмит ситиһилитеннэктеринэ, һаһаа үрөһиң, көнөтөрһиңиң киһи тутпаһың.

Нэгилж сайдыла оюулаагтан тутуулаах. Оюула сайда, чөири турдун, дойдугарлар бэринилээх, сайдыулаах ычхатары оюу төрдүгэр килердээ! Нэгилж дүно-сэргээ ычхатары илнэгэр кюкүлээхтээ, илнэлни етө көрөн үлгөтүннөр. Сайдыу сула – эгэр ычхатээ, бийиги кюкүлбигээр, бийиги эрэлбигээр, бийиги илнэлбигээр!

Оскула педагогический коллектива, нэгжлээх обществениста Талей орто оскулын үзүүлэгдэх сальгар саналы сайдылах, тулун урхылах эмгэг сөлөөх технологины тулун, оскула олохун сана үктэлгэ талааран үлэлхэгсэр дон эрөнбн.

Үлестөбүт оқуолам билигини коллективдә, Тәләй Диринин бары слотослорутар оқуола тутан кәлбит үтүе үгәстәрин ыһыһыһаһа, әсәә сайыһаһа, бир киһи курдук түмәә, кәһиләк ыһаһа, кәлр кәһиләһи туһаһа тәһаһа ыһаһаһа үлестәкәһә дигән әһәһәһи.

Федор Федорович СМЕРНИКОВ,
„Учууталлар учууталлара“ Саха Республикатын
уорбуйригын систиэмэтин Бочууттах ботэригэ,
“Саха Республика” физический культуура
уонна спорка туйгуна,
Толуй ноллорго бочууттах гражданина.

Тыа сириҥ сайдыыта

ТОЛОРУ ХААЧЧЫЛЛЫЛААХ ДЬИЭ ЭЛБИЙР

Республикабыг Ил Дархана Е.А. Борисов кэлэр 2016 сылы Саха сирингэр “Благостройство” сыйланыг билэргэбитин, хаһыаттартан, телевидение, араадыһа нонүө көрүнүгэ сыйлабыт. Агыйах сыйлаһыта төмөрөөн тымыһылаах Сахабыг сирингэр, чуоллаһ тыа сирингэр уруксу сыйларга тутулубут элбэх квартираллаах ону тэнэ чааһынай дыгхтэргэ итин-тымыһа уулаах толору хааччылыһы кииригэ дигэххэ, бука, ким да итэбэйгэт курдута. Онтон кэлэн 3 сыл иһингэр, улууэ киннигэсэи уопсай дыгхтэргэ толору хааччылыһы сипимэ тардыллан, дьон-сэргэ олоорор усулуобуйата билдэриник түбүстэ.

Бу күннәргә Чуратчы кәбиләгийн Ленин атынан уулуса 42-с нүмөрдөх дөжөтнәр аан бастахтын кыраанган уу сүүрдө. 60-ча сүл анараа өттүгөр тутуллубут. Сталин былааһын кэмнэгэби квартираларга, улуус биллилитэк дьонно-ро, салайааччыларга сэгэрон застылтарын.

ончлоогой юм дэонд өйдүүр буулусхааг-
тар. Ол сүүлартан бэтгэх, бу дьнзэ
олохсуйбт РФ уонсай үөрэкгээниин
Болуоттаах үлэһитэ, РФ үөрөхүрүниин
туйгуна З.Н. Захарова олорор квартиралы-
гар благоустройство киридэ. Кини
үөрүүтүн манньык үлэһитинэ: “Уруаку
сүүлэртэ бу дьнзэ улууска убаастанар
бэтэрээннэр олорон аастытара, ол
дэондон билигэн хомойуох иһин, юм да
суох. Бу дьнзэ сүрдөх үчүгэйдик олорон
кэлибит. Нэһилиэк баһылыгар С.А.
Саргыдаева, “Хаты” тэриэтэ салайаач-
чытыгар В.Д. Сивилевэ уонна кини
үлэһиттэригэр махталбын төрдөбүн.
Үгүстэрэ — байом үөрэлгит оворум эбэт,
үөрөх эйгэтигэр үлэһитим 50-ча сыл
буолла. Олорор усулуобуйам
түпсүбүтүтүн үөрүүм муһура суох.”

Үөрүүлэх түтэгийг Чуралчын нийгэмлэгийн байхлыгч С.А. Сергеев, "Хатан" тэрийгтэй салбарлагч В.Д. Сивцев, дагалтатт специалист А.Н. Дьячковский хэргэн, дүмэ сүлжээсхтортор

эбэрлэлэрин тюртигээр. Нэһилиэк баһылыга Степан Аниольевич Саргыдаев: "Уруу сулларга Чурапчыга благоустрой- ствонь тардары нууча эрэ омок саһыр эбит буоларына, биллэнти үйбэ саха уолаттара бу хайысхага ыһсан, ситиһилээктик үлэһиллэр. "Хатаҥ" тэрилтэ эрдук квалификациялаах спе- циалистар баар буолулулар. Онон улууспу- тар толору хаачыстылы ситимигэр дьаһалы халбоһун тэтимирэ. 2012 сылга благоустройство кэбиритэ 16% эбит буоларына, билинн 80%-на тийдибит. Онон ити хайысхага үлэ өссө да салгыы ыһтылыаҥа".

Катар сылтагына манаха туфаламмыт есөө
эбин сана программалар олохтооннор,
тыя сирин дьонун озорор
услуубуйдарын тулсарыга, ноһилик
тас кестүүтүн сайыннарыга үгүс
өрүттөк үлө-хамнас ытылгыла.

Семен ЖЕНДРИНСКИЙ

“Чурагчы улууһунаабы култуура салаатта”
муниципальной хаалына тэригэттин
фольклорга уонна култуурунай воилисэтибэр
салаатын салаааччыта.

ҮҮТ СОБОТУОПКАТЫН 11 БҮЙДААХ ТҮМҮГЭ

№	Населен	План 2015 г.	За 10 месяцев 2015 г.			ноябрь			За 11 месяцев 2015 г.			% вып. плана	Место
			план	факт	2014	план	факт	2014	план	факт	2014		
1.	Алагар	317,0	290,5	372,5	315,5	16,0	22,2	16,1	306,5	394,7	331,6	128,8	1
2.	Бахсы	409,0	375,2	303,5	365,8	21,0	26,0	14,5	396,2	329,5	380,3	83,2	13
3.	Болтого	263,0	239,1	149,2	156,7	14,0	11,8	12,0	253,1	161,0	168,7	63,6	17
4.	Болугур	524,0	480,7	405,8	431,1	26,0	36,0	14,4	506,7	441,8	445,5	87,2	11
5.	Аршлах	314,0	289,1	275,6	366,6	16,0	19,3	17,5	305,1	294,9	384,1	96,7	10
6.	Кыганах	331,0	304,0	227,5	283,4	17,0	11,6	9,0	321,0	239,1	292,4	74,5	15
7.	Мугудай	448,0	410,7	433,9	323,7	23,0	34,5	20,0	433,7	468,4	343,7	108,0	6
8.	Оккулун	552,0	509,3	551,3	448,7	26,0	25,8	21,5	535,3	577,1	470,2	107,8	7
9.	Соловьев	530,0	486,0	496,4	642,6	27,0	22,2	9,3	513,0	518,6	651,9	101,1	9
10.	Сылан	686,0	630,4	663,1	589,4	35,0	31,7	22,8	665,4	694,8	612,2	104,4	8
11.	Телей	251,0	231,1	265,6	272,9	12,0	11,0	10,7	243,1	276,6	283,6	113,8	5
12.	Халыр	361,0	331,6	417,0	388,7	18,0	25,3	17,9	349,6	442,3	406,6	126,5	3
13.	Хатылы	354,0	324,5	251,9	269,2	18,0	13,2	9,7	342,5	265,1	278,9	77,4	14
14.	Хаяхсыг	263,0	242,2	285,5	302,1	13,0	21,8	15,2	255,2	307,3	317,3	120,4	4
15.	Хотного	641,0	589,8	512,0	538,5	31,0	23,7	30,2	620,8	535,7	568,7	86,3	12
16.	Чакар	466,0	427,6	546,5	543,7	23,0	33,8	24,0	450,6	580,3	567,7	128,8	2
17.	Чурапча	392,0	358,2	249,1	176,6	21,0	19,6	12,6	379,2	268,7	189,2	70,9	16
По улусу:		7102	6519,5	6406,4	6415,2	357,0	389,5	277,4	6876,5	6795,9	6692,6	98,8	

Ордуу үлдэйдэг II айдаах быллантаарын 128,8 бырыһыан толорбут Алабар, Чакыр, 126,5 бырыһыаны ытбыт Хадаар, 120,4 бырыһыаннаах Хайахсын, 113,8 бырыһыан кордөрүүгүтэх Толой нөһишүктэрэ үлгүтүн нһүлгүтэр. Хаалыһылаахтарынан Болгоно, Чурагчы, Кыгаанах, Хатылы нөһишүктэрэ буюулар.

Кыһынны ыйдарга кыһрэн баран үүгүмөн таптары түһөрүн тахсыбын. Билээн ыйын, атынны, сэтинни ыйдар билланина түүлүлөр. Ылыгыт тэпми ыһыктыбакка, ахсынны ый билланин толорон сылтаабы кыһинни ылыы соруга турар.

**УОПУТ АТАСТАҢА УЛАН-УДЭБЭ, БАРНАУЛГА,
НОВОСИБИРСКАЙГА**

Новосибирский куоракка икки тэрлэтгэ сырыттыбыт. Үүтү астыр нымаларын, оборудованиеларын көрдүбүт, үлэлэрин билистибит. Маарынаһар өрүттэригит элбэх эбит. Сорукторо биигэ суох, сапалыы техникалар баалларын сэргэттибит. Сапалыы сибээһи тутуһар быһаарнаахпыт.

Икэнэ күнээрхэр Кяхта оройуслугар

Бүртгэвч тухай хуулийн хүрээнд үйлдвэр, ажлаа сайжруулж, зардал ба зарцуулалтаа хялбарчилж, өрсөлдөгчид эдийн засгийн нэгдсэн зах зээлд өрсөлдөх чадвартай болгохыг зорьж байгаа билээ.

ҮРҮН ИЛГЭ МААСТАРА СУБЭЛИИР

Улуснутугтар тѣх хааһайһыпбатын ۇлгүрүгүгү сыйлыта ۇрлук кърдүрүгү сыйлауучунан, бирини ынахтан сыймай элбх үгүт туттарааччынан Төлөй илһисилгүтүн Владимир Миронович Захаров булар. Кини, 2015 сыйл түмүтүнүн, улуска чааһынайдар ортолоругар бастың үгүт туттарааччы номинанци хааһайһыпман булла.

[illegible]

Хаймагын тийгэрбитин билгэрбит булал, кэтэһ спорор эбит, үөрө-көтө көрүсөт. Көксөттибит, билсэн турар, кини үлэтин-хамнаһын тула буолла. Хаймакка өр көмнэ үлэстэн, араас дьону кытары алтыһан, көксөтөн кэлбит көмүр Владимир кытары босотолоһоним биир савмай илгэрэһиһэйдэрэ буолла. Кини үлэтин-хамнаһы тэрийнигэ, үлөһ сыһаннаһыһа тусла көрүүтүрүөх, оһу оһоһо көмүрүрүт тус үлэтинэн-хамнаһынан дакаастыһа үлэһит кини үтүгөт буһарын илгэйдим. Оһ тусоһаһыһы? Үлэ тэрэһиниһэр, үрдүк көрдөрүүһу ситиһиниһэ сүүрү принциптэрин бэйэтин көксөһиттэн билиһиннэһэһин.

– **Бастакыгын.** Сүүдү илтгэр хайвныстыба, днэ
кргн биир өйлөөх-санаалах, бу дырык биннээ туналаах,
днн бнгэ итгэрлээх буолуохтаах. Ээл-дээл
сыйын-ааны, итгээ-быһаас үлгэрин таһарылыр
суохтаах. Үлгүн-хамнаһы бары бииргэ
былаанниһыллалтаах, ааган-суоттаан үлгэрниһилээхтээх.

– **Искэһингэн.** Иигэр сүбүгүз итин-истиг сыйһан, таһан эройиллор. Хайһылыр-ыһыһылыр, охсор-тэбор табыһыһбаг. Кинилэр сага өйдөөх, үйән дууһалзах дьүө

кыыла суох. Буруйа дьээн – саҥарбат эрэ. Төһөнөн үчүгэйдик сыһыаннаһарын даҕаны, кини очуккон эйискэ туһаны аҕалара улахан буюу.

—Үсүһүнөн. Сүһү үлэһигэ хайа баҕарар усуллубуйаҥа үлэтин тохотуо, быһа-быһа дьарыктаныйа суохтаах. Быраһыанныыкка, араас дьаһалтыга сылдьабын дигэн өрөөһүн, ыамы көтүтүү борлуусууһаны ыһыһыга охсуллубах буолар.

—Торгуулын. Бям рожомо булгучу тутуулдухастах, мүнүүтэйгэр тийдэ. Бланар ылах итнүү бэлэмнээр, итлмтнэ буолар. Бигини сарсварда 5 чааска, күнүс 11-гэ, күнө 7-дэ хотоммугтар тахсабы. Сүөхүдөрбиг кэтэхэ, кириэрбинин бигэ тулар буолалкчылар.

—Бөсийнхээ. Нийрэлдэри төрөөгтөрүн кылары
араарар ордук. Очюбо, ынах оботутар аралдыйбат. Олоро
туһот, уруксугун курдук ыабытынан барыштар. Нийрэйи
уусканан аһалыштар. Бастакы нөөн ылга ыаммытынан
уутунан, онтон бөлөнөсүнгөн.

— **Алгышман.** Элбэх үүтү ыан дохуоттаныан бадараччылар сайылыктаах буолуохтаастар. Мэччирэнг маҕдан баар, иҥэмтэлээх буоладына, элбэх үүт ыанара биллэр. Маньаха сайылыкаа кэмигэр тахсыы улахан орусталаах. Билиги ыам ыйыан сагаланыыта сайылыкаа көһөбүт. Сана быгыгыраан эрэр оту олус миннигэһиргээн сиилтэр, буору кытары кирэллэр. Уосайынан, буор сүөһүгэ туһалаах. Сайылыкаа тийсэн тута сэргэхсийбиллэр, көнүлүк-чөбүдүстик тыаһыллар, туруксара көнөр. От ситимгэ элбэх үүтү биеэрэгэ багэм буолаллар. Сайыппы мөччиролти таба туһаныы—ситимни төлөө.

— Сэтгүүлчид. Үүт ысыг ороскуутун ачаатарга дэлуулуулсогтоох. Үүт оюулуутун сыаната (сөөстөөмөст) кыра бусаларыг кылаллахтоох. Эбии абылхыа үөрөмжит сүөһү оюуга суох нэлэт. Бийиги ханнык даданы эбии абылхыа көрүгүн туһамаллыт. Үүтэй ханчыстыбаллах, ардаха быдылгыгатах отунан аһыыр сүөһү атын абылхыа наадылбат, ити кини айылгыта. Ол иһинтэн оюу эрдэ кириэн, от ыйын иһингэн бүтэбит. Хотонго хочолунай, механизация элбэх ороскууту таһаарар. Хотону сүөһү байэтин тыһынан сыйлтар кыахтоох. Ыырга байэрут кыахыт тийэр бусулаһына, дойка наадата суох. Кредитко кириэн юсюу баайлалартан тутуулуулсогтоох. Сүөһү иһитинин барыстах салаа өгөсөн дохот Ыырга үлөтөнөктөөх.

— **Ахуйншан.** Искусственный сяматзоһини туһаньхса наада. Бу — кэмигэр төрүүлэрлэриг, борууда тулсарыгар улахан сулгалаах. Билиги сүлүүлэрбитин кулун тутарга төрөбүт. Ныйрой улаатар кэмигэр куахса үктэнэр, ынах мэнчирэнтэ элбэх үүтү биэрэргэ бэлэм буолар. Кэргэним Дария Михайловна зоотехник идэлээх, бойотэ сямаллиир. Сүүс бырыаһыан ууланаллар. Төрөөбүттэрин юнниттэн бастакы көбүүйүүтэрин көтүтэр, иккэйһар сямаллиир. Оччоһуна, төрөөһүннэрэ эмиз кулун тутарга сөп түбөһөр. Искусственный сяматзоһини түөһунан саппардааһар буоһаһыан бырыһыана үрдүк буолар. Онгон ынах кыпараһына төһө ноһолтооһун сүһүү нитэоччигэр биллэр. Түгэниһон туһаһы, үлэбэр-хамнастар мадны өйөбүл буолар эрэлиээх килһибэр — кэр-

ГЭММЭР МЭХНИЛЫН ТӨРЛЭБИН.

— Токсунуан. Сүөһүнү ээр эрдэниэ—тыһаҕаһыгар алурумүөххэ. Сигэ-хото илик буолан, этэ абыһах, илэмтэтэ суох буолар. Тинэлэбэ тийдэринэ сүөһү быһылыта-таһата, иинижитин хайдах-туох буолуктааба билэр. Ити көмө хайаларын туттары эбэр салгы иитэри быһаарыллыахтаах. Быһаргы өбүгэлэрбит байтаһын сүөһүнү, салгыны идэтэ оностоллорун умнуму-оһа. Улуустуттар ныйрдыри олоргуу сыдыбылпыттын халыһааһаахха, уотабыт (оторма) дүөн аһтаан, ээр сүөһүнү ологуур практиканы аччыаахха.

[illegible]

Бу быраабыла курдук сүбэлэри тутуустааха, сүөһүттэн дохуоттаныахха собуун Владимир Миронович тус халобурунан дакаастыыр. Билигин кыстык хотонутар 19 сүөһүнү туруорар, итинтэн 13 ыаһар. Сылтаа 30-лыы тоннаны ыыр, 28-һы туттарар, биндэин ыһахтан 2500 кг ылар. Үлэлиир хотонун, сүөһүлэрин кардубут. Хотону уһаабытын иһигэр турар. Иһэ-таһа ыраас, ханан даҕаны ыһах саада, от-мас тобуллубута көстүбэт. Сүөһүлэр хаһаайыныарын кытары сыһыаннара олус үчүгэйи тута харааха быраабылар, киирэрбитин кытары ытыранда, сэнээр көрүстүлэр. Сүөһүлэр симменталь боруодалар. Хаһаайын: “Билиги усулуобуйабытлар саамай сөттөөхторо дакаастаһыт боруодалар”, – дигэн хайгыыр. Кырдык, бөдөнөр, түүлэрэ-өнгүрө ыраас, чэгиэн-чөбүк көрүнүстөтүр.

Кийим үлэтин-хамнаанын юмсаан, хаһаайыстыбатын көрөөрөн бараан, түмүктүүтүр: „Улууспутугар сүөһү ахсаана аччаабытыгтан, бу салаанан дырыкстананчы азылган иһэрттэн хомойбун. Дынгинэн, биирдин ынахтан хайа баҕарар 1500-2000 кг үүтү ыыр кыах баар ээ. Кыһалыахаа, үлэниэххэ эрэ наад. Үүткэ үлэтэччилэри тэрээһиннээх хаһаайыстыба, баалынай, чаалынай кинигэ дигэн арааран бүтэр көм кэлтэ. Бары бири үлэнибит, үлөбүт түмүтэ сүөгэй, арыы буулаабына, амтана биир эбээт: Көмө (субсидия) үлэ түмүгэр, онорон таһаарыт бородууксуйага бориһуор саамай сөп. Республика саламтага көмө көдүүүтүтэк буоларын ирдир буолла. Президентит анал этинигэр итинн тоһоһолоон бэлэттэтэ. Үлэ түмүктээх буоларыгар кыһаллар, үгүтэй түмүктэри ситиһэр, санаа-ингэтэ суох үлэниир-хамсыыр дьон нөһүлүк айыл бааллар. Бу дыһу өрө тутуһаа, көбүтүөххэ. Тьа кинигин сүрүн дырыга, саханы саха дэппит дырыктыт сүөһү, сылгы ингиттэ буоларын умуһуһаа, өрө тутуһаа. Оччобуна, тьыбыт өйрө, чуһаан Чурапчыбыт сайдыа, чэчириг, дьон-сэргэ олохсуйуу этэ”, — дигэн баҕа санаатын, алпыһын эттэ.

Хавртаскажа: В.М. Захаров атал номинированга наурызджандар. Хавтас тьа хавтасаймытыбытын урджетнытын нывалыныса А.П. Зараскова

Бийыл күнүн Дюкуускайга сылтаа ыһыһтар „Ас-үөл-2015“ быыстапка-дьарбанкага биһиги улуус тыа хаһаайыстыбатын производствотынан дьарыстанааччылары ситиһинистэхтик кытыбыттара, эбэх ишл биригистэри, номинациялары ыһыттара. Кинилэр ортолоругар Хитылыттан Марфа Владимировна Чичигинарова „Бастыг чааһынай подсобнай хаһаайыстыба“ номинациянан нагараады ыҕамыта.

СОНУН САБАЛААҢЫННАР

Соторутаахдагта улуус кинигээр Тын хаһайыстыбатын күнүн бэрэһинньыгар А.И. Федотов аатынан спортивнай саалаа буолбут "Идрэ-2015" быыстаппаа М. В. Чингизарова бэйэтин бородукуйатынан кытта сырыттааһына көрсөн кэпсэтиим.

Марфа Владимировна манньк быыстаткаларга кыттар буолбута үһүс сыла эбит. Араас аһы-үөлү туруорарыттан, дьон ордух сэргээн, сүөһү төбөтүттэн оноһуллубут кэнсирбэни сэнээрэллэр. Сибиирнээ төбөтүттэн оноһулар халбаһыттан олох атын. Наадыһаарчылар ырыскабын ытылар. «Нуралы!» ТХПК төбөнү астаһаһыта, кини уопутун туһаларга кэпсэтиһи ыһытат. Оссо биһир киһи сонургуура — кукурузаны үүнүрэр буолта. Сюмэтин Москваҥтан адалан 30-ча уту үүнүрбит. Биһирдин устан 4-5 бутону ылыбт. Интернетигин хайдах үүнүрүрүгэ консультациялыһыт. Буһарбытын кэннэ, кофе амтаны кыһр эбит. Крабовый салаакка туттуоска сеп. Тонордоско, амтанын сүтүрбөт. Бу үүнээйини быһыл сана үүннэрэн борусбалаабыт. Дьокуускайга

бийсталигаа кишлэртн туруорбугун, тн хайгайхыгбатын министрлр керн: „Олох Н.С. Хрушев кыла бйгынлн салдар збвон“,– дгн хайгаббг. Салгы бу култуураны үүнлрн, асталхыгн ылсар бйланых. Сир алын араалхтан дьэтгнлн настойна огороллор. Алгсна суох. Эмтир саллаах.

Чигилнаровтар ыал бусусохтарыттан уһаайбаларыгар оҕуруот аһын араһыан сиэрдислэр. Сыллаа кэргэн, оһордор көрүлгэрин элбэтэн иһэлэр. Оһолоро, сиэннэрэ көмөлөһөлөр. Быыһааһаҥа ситиһилээхтик кыталар. 2013 сыллаахха „Байылыат тизгэн“ номинация хайаайгыттарынан бусбуттар. Чөл олоҕу тутуһаллар, 2005 с. „Чөл олохтоох дьиз кэргэн“ ааты ылбыттар.

Байгалийг тэргэн аялгыг ял агуйлан-уудуудын бэлтгэн хамччынхыгтар улахан оруулаах. Чичигиаровтар бу хайрхад үлгэр оос чөвирэн, сайн илэрнэр бадарынх.

Сындарыны баһаматтэ Алексей СЛЕПЦОВ.